

ОТАРЛАУ ЭПОПЕЯСЫ

Қазақ тарихындағы ең қаралы, ең қасыретті кезең – 1932-1933 жылдар – халқымыздың тең жарымын, бәлкім, одан да көбірек бөлігін жалмап жатқан ғаламат ашаршылық. Қазір бұл сұмдық заманды баяғы Ақтабан-Шұбырынды уақиғасымен салыстырып жатады. Онда да қазақ халқы ауыр шығын тартқаны белгілі. Қалған ел қонысынан ауып, жан-жаққа бытыраған, қаншама қиындыққа ұшыраған. Бірақ Ақтабан-Шұбырынды – жаугершілік кезіндегі ауыр жеңіліс нәтижесінде тап болған бақытсыздық еді. Ер-азамат айқасып, арпалысып өлді, бала-шаға, кемпір-шал тура келген ажалға ұшырады. Аман қалған азаматтардың басы бос болды, қолында қаруы болды; ел-жұрт қайтадан ұйысып, қатерлі жауға қарсы жаңа күресін бастады. Ал 1932-1933 жылғы ғаламат ашаршылықтың жөні мүлде бөлек. Бұл – қолдан жасалған, жоспарлы түрде ұйымдастырылған және барлық шығын бір жақтан – қазақтар жағынан ғана болған коммунистік геноцид еді. 1933 жылдың жазына жеткен, аштықтан аман қалған адамдардың тіршілік байыбы, дүние танымы да жаугершілік шапқыннан аман қалған кісінің көзқарасынан мүлде басқа тұрғыда болғаны күмәнсіз. Осыған орай кейінгі ұрпақтың ұғымы шектеулі, мұраты кемшін қалыптаспақ. Қазақ “Бір күн ашыққаннан қырық күн ақыл сұрама” деген. Бір адам емес, бүкіл халық ашықса, бір, екі күн емес, екі жыл, үш жыл бойы үздіксіз ашықса, оның зардабы қырық жылға, қырық емес, сексен, жүз жылға кетпек, бір ұрпақ емес, әлденеше ұрпаққа зарарын тигізбек. Біз сол ес шыққан, ақыл азайған, өмірдің бар мәні нан табу ғана болып көрінетін апат аймағынан әлі ұзап кеткеміз жоқ. Біздің санамыз, тұрмыс-тіршілік, барлық болмыс-бітіміміз бұдан алпыс жыл бұрын халқымызды топан суындай жайпап өткен зұлмат зардабынан әлі айыға алмай отыр.

Мәселенің бір ғана жағына – халықтың сандық тұрғысына қарайық. Демографтарымыздың нақты ғылыми есебі бойынша, қазақ халқы 1932-1933 жылдары осыншама қырылмаса, қазіргі саны кем дегенде 20-25 миллионға жетер еді. Кейде бұдан да үлкен меже айтылады. Жай ғана салыстыру: советтік биліктің алғашқы жылдарында жалпы саны қазақтардан әлдеқайда төмен болған өзбектер қазір 20 миллионға ілінді. Ал бұдан сексен жыл бұрын қазақтар бүкіл Түркстан өңіріндегі халықтың тең жарымынан артығын құрапты, яғни қазақтардың саны туыстас, көршілес өзбек, қырғыз, түркмен, қарақалпақ, тәжік халықтарының бәрін, оған келімсек орыстарды қосқандағыдан әлдеқайда артық болған. Егер аштық апаты жусатып кетпесе, біздің санымыз қанша болатыны, қандай деңгейге жететініміз туралы ойша ғана қиялдауға болады. 20-25 миллион емес, 15-ақ миллион болайықшы. Қазір бүкіл Қазақстан республикасындағы, орысы бар, орманы бар, басқасы бар, барлық халықтың саны 17 миллион ғана. Оның он миллионға жуығы бөтен халықтар. Ал қазақтың іргесі бұзылмаса, жарым жұрты қырылып, тағы

неше жүздеген мыңы туған жерден ауа көшуге мәжбүр болмаса, келімсектер дәл қазіргідей көп болмайтын еді. Әртүрлі жағдайда Қазақстанға келіп орныққандарының өзі дәл қазіргідей кеудесін көтеріп, жерінді былғап, намысыңды таптап жүрмес еді. Бір сөзбен айтқанда, біздің бүгінгі ахуал, ел-жұртымыздың басындағы келеңсіз жағдаяттардың көпшілігі – сол ашаршылық зардаптарының нәтижесі. Басқаны былай қойғанда, тіл – қазақ тілі мәселесін ғана алайық. Егер Қазақстан республикасында 15-20 миллион қазақ отырса, келімсектердің саны қанша болмасын, қазақ тілінің қолданылу аясы, мемлекеттік дәрежесі басқаша болар еді ғой.

Міне, осындай, болуға тиіс, бірақ болмай қалған бақытымыз, іске аспай қалған армандар жайын ойлап отырғанда, қазақ үшін бар жағынан бірдей оңалмас апат әкелген ашаршылықтың отаршылдар үшін, келімсек жұрт үшін қаншама игілік болғанын пайымдайсыз. 1932-1933 жылдары қазақ халқы ғаламат аштыққа ұшырағаны, тең жарымынан артығы қырылғаны туралы Коммунистік билік заманында, тым құрса бір ауыз сөз айтуға тиым салынуы кездейсоқ емес. Өйткені, бұл – орыс большевиктері тереңнен ойлап, жоспарлы түрде жүзеге асырған іс болатын. Соған орай тек қазақтар ғана аштыққа ұшырады. Ол кезде Қазақстан шегінде басқа халықтардың үлес салмағы әжептәуір болатын. Тым құрса бір орыс аштан өлмеptі.

Отаршыл Ресей соңғы төрт ғасыр бойы төңірегіндегі жұртты жаулау, байлығын тонау арқылы әлемдегі ең алып, ең жыртықш империяның негізін салды. Орыс отаршылдары Еуразиядағы қаншама халықты қанға бөктірді, мүлде жойып жіберуге тақады, жерін тартып алып, ата мекен қонысындай иеленді. Қазаққа да соны жасағысы келді. Қаншама заман бойы іргеден торып, ақыры Қазақстанды басыбайлы отарға айналдырды, бірақ қазақ жерін басқалардай еркін әрі толық игеру мүмкін болмады. Қазақтардың саны көп еді, бос жерлері жоқ еді. Ресей XVIII ғасырда Қазақстан шегіне бекіністер салса, XIX ғасырда елдің қолқа жүрегіне бойлай енеді, уақыт оза келе жергілікті халықты қонысынан тықсырып, ішкі аймақтардан славян текті жұртты көшіріп әкеліп орнықтыра бастайды. Қазақтардың жерін тартып алып, бейбіт түрде ығыстыру XX ғасырдың бас кезінде айрықша өріс алды. Алайда, дүниенің бәрін төңкеріп, өткеннің бәрін қиратып, түгел керісінше жасаған большевиктер өкімет басына келгенде, оларға Ресейдің бұрынғы жыртықш отаршылдығының өзі тым жұмсақ болып көрінген сияқты. Орыс большевиктері Қазақстанды біржола табанға түсіріп, Ресейдің ешқашан ажырамас бір бөлігіне айналдыру үшін оны мекендеген жергілікті халықты мүлде жоқ ететін жоспар қабылдады. Қазақтардың тұрмыс-тіршілігі, бар өмірі малға қарап отырғанын жақсы білгендіктен, оларды біржола қырып тастау үшін қолдарындағы малын тартып алу қажет деген шешімге келеді. Колхозға ұйыстырамыз деген сылтаумен, “Асыра сілтеу болмасын, аша тұяқ қалмасын!” деген коммунистік ұран астында белдеуде бұзау, көгенде лақ қалдырмай, қазақ байдың бар малын сыпырып алуға кірісті. Осының алдында ғана советтер Алаш Орда

қайраткерлерін – қазақ халқының бас көтерер зиялыларын түгел айдап әкеткен еді, содан соң қару ұстап қарсылық білдірген көтеріліс атаулыны қанға бояп басқан еді. Енді ай дер ажа, қой дер қожа жоқ орыс коммунистері, итаршы қазақ белсенділерін пайдалана отырып, ойына келгенін істеді. Алдындағы малын ғана емес, үйіндегі барлық азық-түлігіне дейін тартып алды. 1931 жылдың аяғы, 1932 жылдың басында-ақ халық аштан қырыла бастады. Қазақтардың қырылып жатқаны туралы ақпар жоғарыға еркін жетті. Бірақ ешқандай шара қолданылмады. Керісінше, ашаршылық шеңгелін одан әрмен тарылтатын шаралар жүзеге асырылды. Жұрттың қолында қалған азын-аулақ мал тағы жиналды, шет елдермен шекаралар берік бекітілді, Ресейге, совет құрамындағы басқа аймақтарға өтіп кеткен қазақтарға жәбір-жапа, қысым жасалды, мүмкін болғанынша кері қайтарылды, осының нәтижесінде мешін жылының соңғы тоқсаны – яғни 1932-1933 жылдар түйіскен қыс айлары ашаршылық біржола етек алған, қазақ халқының тең жарымын жалмаған апат кезеңі болды. Совет өкіметі, коммунистік партия қазақ халқы қырылып бітуге жақындағанда ғана өздерінің қолын жуып-жаю үшін қаулы-қарар қабылдаған сыңай көрсетті, қазақ халқын жермен-жексен ету үшін, тежеусіз билік, арнайы тапсырмамен өздері жіберген байырғы балшабек Голощекинді кері қайтарып алды. Партиялық міндетін мүлтіксіз орындаған қызыл жендет қаншалық марапатқа жеткенін кім білсін, бірақ ешқандай сөгіс естімегені белгілі. Осының өзі-ақ Голощекиннің қазақ жерін босату мақсатымен келгендігінің дәлелі.

Қазақ халқы ауыр қазаға ұшырады. Қазақ жұрты қаңырап қалды. Бірақ отаршыл қызыл жендеттердің есебі толығымен ақталмады. Біздің ұлы халқымыз мүлде жойылып кеткен жоқ. Азайса да, ырысы орта түссе де, өз елінде, өз жерінде қалды. Сол бетінде оналып, бірте-бірте ортасы толып, еңсе жазып кетуі де мүмкін ғой. Бірақ отаршылдың өз есебі бар еді.

Қалған халықты біржола жаныштаудың, босатылған жерді біржола иеленудің келесі сатысы – осы елге келімсектерді қаптату болатын. Кейін “Тың игеру” деп аталған науқан сол 30-жылдардың аяғы, 40-жылдардың басында жүзеге асырылмақ екен. Ғаламат ашаршылықтың белгілі бір мақсатпен әдейі ұйымдастырылғандығының тағы бір айғағы. Алайда, бұл екі ортада Еуропадағы жағдай шиеленісіп, оның ақыры дүниежүзілік соғысқа ұласты. Алты аласы, бес бересі жоқ неміс майданында тағы да қаншама боздағымыз қазаға ұшырады. Майдан аймағынан ығысқан және жоспарлы түрде әкелінген жүз мыңдаған келімсек қазақ жеріне біржола орнығып қалды. Отаршылға бұл да аз көрініпті. Ақыры, қырғын соғыстан ес жиып, билік тізгінін түзеген шақта, 50-жылдардың бас кезінде дабыралы “Тың көтеру” науқаны басталды. Қазақстан, оның мыңдаған жылдар бойы өз ұлдарына құтты мекен болған ең шұрайлы жерлері түгел маң дала, иесіз қоныс, жан баспаған жер деп жарияланды, енді осы жерді игеру керек екен. Қалай игергені белгілі.

Тың игеру заманында Совет өкіметі мен коммунистік партияның басшысы Никита Хрущев айтқан көп сөздің ішінде бір-ақ ауыз сөз біздің қазақ жұртының санасында берік таңбалануға тиіс. Хрущев: “Романовтар

әулеті үш жүз жыл бойы тындыра алмаған істі мен үш-ақ жылда жүзеге асырдым” деген. Жалғаны жоқ, ақиқат сөз. Ресей үшін мақтан, Қазақстан үшін қасырет. Отарлаған ел үшін игілік болар, құлдыққа түскен ел үшін оңалуы қиын ауыр дерт. Тың игеру деген ұран астында Қазақстанды біржола отарлау ісін жүзеге асырғанын Никита Хрущевтің өзі жасырмаған. Ал біз егемендік алдық деген заманның өзінде құлдық қамытына біржола жегілген күнімізді мадақтаудан жазбай келеміз. Рас, тәуелсіз республикаға мол астық керек. Ондағы барлық ұлттың татулығы, солтүстік облыстағы орыс ағайындардың тыныштығы керек. Тәуелсіздік тұғыры берік болуы үшін Қазақстан республикасы аталатын байтақ елді мекендеп отырған барлық халықтардың ынтымақ, ұжымы, бірлескен еңбегі қажет. Мұндай бірлікке, ортақ мұратқа жетудің сан тарап жолы бар. Көрген қорлығыңды, шеккен азабыңды ақтау арқылы ешкімге де жақпайсың. Керісінше, өзінді кемітесің.

“Тың игеру” дегеніміз – қазақ халқын біржола жаныштау жолындағы жорық болды. “Тың!” деген ұран астында Қазақстанға бірнеше миллион жат жерліктер көшіп келді. Жайылымға қолайлы миллиондаған гектар жер орынсыз жыртылып, бар құнарынан айрылды. Қазақ тілді газеттер, театрлар, барлық мәдени мекемелер жойылды, 700 ұлттық мектеп жабылды. Қазақ өз жерінде өзі азшылыққа айналды. Мұның бәрі – белгілі деректер. Осының бәрін біле тұра “тың игеру” – кейбір көлеңкелі суреттер ұшырасқанымен, өте игілікті іс еді деп қалай айтамыз. Көлеңке емес, қара түнек болды. Иненің жасуындай жақсылығы болған жоқ. Қазақстан соншама құнарлы жерді ысырап етпей тұрғанда да нансыз емес-ті. Қандай да болмасын іс өзінің ақырғы нәтижесімен бағаланбақ. Егер тың көтерілмесе, қаншама миллион келімісек қара бұлттай қаптап, жерімізді басып қалмаса, бүгінгі тәуелсіз Қазақстанның бар тіршілігі басқаша болар еді ғой. Ең аяғы, мынау менің жерім, бұл – Ресейге тиесілі қоныс деп күн сайын қоқаңдаған қорлық болмас еді. Тым құрса осыны ұғайық. “Заманына қарай адамы” деген сөз бар. Сондай да сондай, түсінбеді, білмеді деп алдыңғы буынды кінәлай берген де дұрыс болмас. Қайта, елін алған, жерін алған, тілін қорлаған, адамдық құқықтан айырған соншама зұлмат заманды көріп, аман шыққанына таң қалу керек шығар. Олар да, бәрі болмаса, біразы білген, ұққан, күрескен. Бірақ ешқандай шара таба алмаған. Жұрттан естідік, шет жағасын көзбен де көрдік, тың көтеру деп аталатын жылдарда неше түрлі ауыр, тіпті қанды оқиғалар болған. Жергілікті жұрт пен келгіншілер арасында, астық жинауға барған қазақ студенттері мен Ресейден келген бұзақы топтар арасында жанжал, ұрыс-төбелес тиылмаған. Ғасырдың бас кезінде зар төккен Ақан Сері: “Мінеки, мұжық келді көшкен бұлттай, – Қазақтың қояр емес жерін жұтпай” деп айтқандай, ондап, жүздеп емес, он мыңдап, жүз мыңдап келген “целинниктер” ақыры көптігін жасаған. Бірақ қазақтың өркеуде азаматтары намысын бермеген, адамдығынан айрылмаған. Соның арқасында келімісктер басып кеткен тың өлкесінің өзінде ана тіліміз ұмытылмады, қазақтың дәстүр-салты сақталды.

Тың игеру – ерлік шежіресі емес, отарлау шежіресі болды. Тың игеру қазақ халқын арыдағы Ақтабан-Шұбырындыға, берідегі 32-жылғы ашаршылыққа парапар ауыр жағдайға түсірді. Тың игеру заманының зардабынан құтылу үшін қаншама жылдар керегін ойлаудың өзі қорқынышты. Өткенге амал жоқ. Бірақ болашақ бағдарымызды айқындау үшін бұрынғыны тани білу керек. Тың игеру – игілік еді деп жалбақтай беретін заман келмеске кеткен. Сол замандарда көшіп келген, орнығып қалған ағайынмен береке-бірлікте, татулықта болайық. Бірақ бұға бергенді сұға береді деген ата сөзін де ұмытпағанымыз абзал. Біз еркін ел болу үшін, ең алдымен отарлық кемшін санадан тазаруымыз керек.

Десе де, бүгінгі барымызға тәуба айтайық. Қаншама ауыр қырғынға ұшыраса да, қазақ халқы біржола жойылып кеткен жоқ. Саны азайса да елдік дәстүрінен айрылмады. Уақыт оза келе қайтадан ортасы толды, енді міне, көк байрағымызды көтеріп, тәуелсіздік күніне де жеттік. Бүгінгі қазақ баласының алдында ауыр да абыройлы міндеттер тұр. Соның ең үлкені – ел іргесін бекіте түсу. Бірақ өлі риза болмай, тірі байымайды деген. Өткенін ұмытқан халықтың болашақтан да үлесі кем. 1931-1933 жылдарда шәйіт болған бауырларымызды еске түсіріп, дұға оқу, олардың аруағына тағзым ету қазіргі қазақ жұртшылығының қасиетті парызы. Биыл, ғаламат ашаршылықтың алпыс жылдығын атап өту күндері қасиетті құрбан айтпен сәйкес келіп отыр. Шәйіттердің жаны бейіште тыныс тапқандығының бір жоралғысы осы болар. Қаралы жылдарды ұмытпаймыз. Сонымен қатар, алаш ұлының бағы көтерілетін болашақ сәулемі заманға да кәміл сенуге керек. Қиял емес, ықтимал; арманның ақиқат шындыққа айналуы тек өзімізге ғана байланысты.

21.V.1993.